

ФРАЗЕОЛОГІЯ В КУРСІ ЛІНГВОКРАЇНОЗНАВСТВА ДЛЯ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ-ФІЛОЛОГІВ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (44)

УДК 811.161'243:378.147.091.033

DOI:10.24144/2663-6840/2020.2(44).343–347

Ушакова Н. Фразеологія в курсі лінгвокраїнознавства для іноземних студентів-філологів; кількість бібліографічних джерел – 6; мова українська.

Анотація. Статтю присвячено визначенню місця й завдань курсу «Лінгвокраїнознавство», зокрема теми «Національно-культурна семантика фразеологізмів», у системі формування в іноземних студентів-філологів умінь міжкультурної комунікації, що визначає її *актуальність*. Метою статті є систематизація концептуального культурознавчого потенціалу фразеологічного шару мовних одиниць. Основними завданнями статті вважаємо розгляд лінгвістичних засад і методичних особливостей кваліфікації та інтерпретації національно-культурного складника семантики одиниць усіх рівнів мови: слова, словосполучення, речення, тексту. Здійснено *системний аналіз* сучасного стану науково-методичної розробки проблеми організації ефективного навчання інофонів філологічних спеціальностей, які отримують кваліфікацію викладача або перекладача. Лінгвокультурний *аналіз* структури значення мовних одиниць дозволив виявити, яку національно-культурну інформацію можна вилучити в результаті застосування до їх інтерпретації *лінгвокраїнознавчого підходу*, зокрема *методики* лінгвокраїнознавчого коментування. На рівні слова проаналізовано культурний потенціал антропонімів. На рівні речення визначено основні функції афоризмів (директивну, кумулятивну). Головну увагу в статті приділено дослідженню національно-культурної семантики фразеологізмів, проблемам навчання іноземних студентів аналізу та адекватної інтерпретації таких одиниць. *Основними результатами* наукової розвідки є систематизація фразеологічних одиниць за семантично-етимологічним (біблійні, міфологічні, етнічно-побутові, зооморфні, колористичні, аксіологічні) принципом, характеристика наукових лінгвістичних і методичних засад розроблення структури та методики організації дистанційного курсу «Лінгвокраїнознавство».

Ключові слова: дистанційний курс «Лінгвокраїнознавство», іноземні студенти-філологи, національно-культурна семантика, фразеологізми.

Постановка проблеми. Формування вмінь міжкультурної комунікації під час навчання іноземної мови висуває перед викладачами-мовниками якісно нові завдання. У навчанні майбутніх філологів усвідомлення студентами культурноносної функції одиниць усіх рівнів мови має першочергове значення.

Програма навчання іноземних русистів і філологів-перекладачів на кафедрі мовної підготовки І Навчально-наукового інституту міжнародної освіти Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна містить засвоєння інофонами дисципліни «Лінгвокраїнознавство». Курс вивчається у восьмому семестрі з урахуванням того, що іноземними студентами опановано теоретичні та практичні аспекти російської граматики, словотвору, стилістики відповідно до визначеного навчальною програмою рівня володіння мовою (B2).

З одного боку, з точки зору знайомства інофонів із системою мовних одиниць, формування мовної компетенції та комунікативної компетентності, курс лінгвокраїнознавства є завершальним, підсумковим. З іншого боку, а саме з огляду на формування вмінь ефективної міжкультурної комунікації, такий курс варто вважати базовим, стартовим. Пропонований підхід повністю відповідає виділенню в підготовці філологів бакалаврського та магістерського рівнів професійної освіти. Лінгвокраїнознавство фокусує, впорядковує формування вмінь кваліфікації, інтерпретації, а також адекватного перекодування культурноносних одиниць усіх рівнів мови: слова, словосполучення, речення, тексту. Лінгвокраїнознавчий

підхід робить процеси акультурації та міжкультурної комунікації усвідомленими для студентів-філологів. Упровадження названого підходу в навчальний процес визначає *актуальність* пропонованої розвідки.

Зазначений вище результат навчання досягається під час усвідомлення національно-культурної семантики мовних одиниць, кваліфікації номінативних одиниць мови (слів із національно-культурним компонентом значення, фразеологізмів, афоризмів) як культурних концептів, носіїв лінгвокраїнознавчої інформації. **Метою** статті є систематизація концептуального культурознавчого потенціалу фразеологічного шару мовних одиниць.

Завдання статті – розгляд лінгвістичних засад і методичних особливостей кваліфікації та інтерпретації національно-культурного складника семантики одиниць усіх рівнів мови: слова, словосполучення, речення, тексту. Основну увагу приділено аналізу фразеологічних одиниць.

Для досягнення поставленої мети та виконання завдань використано такі **методи**: *теоретичні* – аналіз і синтез лінгвістичних, лінгвометодичних досліджень для уточнення національно-культурних складників значення одиниць мови; аналіз навчально-методичних засад навчання іноземних студентів-філологів вилучення національно-культурного потенціалу фразеологічних одиниць, можливостей дистанційних форм навчання; *емпіричні* – педагогічне спостереження за навчальним процесом; а також **методика** моделювання для створення моделі навчального процесу та визначення в ньому місця дистанційного курсу «Лінгвокраїнознавство».

Аналіз досліджень. Для формування професійної філологічної та перекладацької компетентностей на рівні слова важливо, зокрема, ознайомлення з національно-культурною семантикою таких груп лексики, як терміни й оніми.

Розглянемо, яку національно-культурну інформацію містять, наприклад, антропоніми. На думку дослідників, важливо вміти оцінити етимологію власних імен. Наприклад, імена *Елла, Герман* мають іноземне походження. А такі антропоніми, як *Владимир, Всеволод, Вера, Надежда* мають слов'янське коріння. Крім того, є імена (*Анна, Анастасія, Дар'я, Даниил, Денис, Андрей*), що сприймаються як споконвічно російські, але етимологічно це не так [Терлак, Сербенская 1992, с. 210].

Сьогодні як у російському, так і в українському антропоміконі багато імен грецького походження. Вони прийшли в мову після прийняття християнства. Дитині давали ім'я того святого, у день якого вона народилася. У грецькій мові ці імена мають прозоре значення: *Анатолій* – східний, *Василій* – царський, *Галина* – ніжна, *Оксана* – гостинна тощо. Із давньоєврейської прийшли імена *Анна* – благодать, *Марія* – висока, *Даниил* – суд божий, *Семён* – слухняний, *Тамара* – пальма [Терлак, Сербенская 1992, с. 210].

Від багатьох імен утворено російські прізвища. Етимологічно вони є присвійними прикметниками та позначають «син (дочка) того, чие ім'я є першою частиною слова»: *Іванов* – син Івана, *Петрова* – дочка Петра.

Багато прізвищ утворено від назв професій: *Кузнецов* – син коваля, *Мельников* – син мельника, *Портнов* – син кравця, *Князев* – син князя.

Значення деяких прізвищ пов'язані з назвами тварин: *Зайцев, Вороб'єв, Медведев, Кошкин*. Такі прізвища походять від старослов'янських імен, що поступово перетворилися на прізвища, а потім стали прізвищами.

Для повноцінної участі іноземців у міжкультурній комунікації необхідно пояснити їм, що в російській комунікативній культурі для звернення до людини можна використовувати тільки ім'я або ім'я та по батькові та прізвище, або ім'я та по батькові, або тільки прізвище, або тільки по батькові. Усі ці варіанти мають різне стилістичне та національно-культурне забарвлення. Офіційне звертання передбачає використання прізвища і повного імені або імені та по батькові (*Антон Чехов, Михаил Лермонтов, Николай Борисович, Ольга Петровна, Гагарин Юрий Алексеевич, Михаил Васильевич Ломоносов*). Використання тільки по батькові має відтінок сердечності та поваги, так звертаються до доброго знайомого старшого віку: *Михалыч, Иванович* (замість *Михайлович, Иванович*). Офіційно так звертатися не можна. Короткі форми імен використовуються тільки в неофіційних ситуаціях, зменшувально-пестливі форми – тільки щодо близької людини (*Сергей – Сережа – Серёженька*). Фамільярні форми використовують, коли звертаються до рівної, близької людини, вони мають грубуватий характер: *Серёга, Андрюха, Светка*.

А ось імена *Матрёшка* и *Петрушка* особливо марковані в російській культурі. Це фамільярні форми імен *Матрёна* и *Петр*, якими називають улюблені національні іграшки. Такі форми несуть інформацію про ставлення народу до цих персонажів фольклору та прикладного мистецтва.

Такі знання актуалізуються та перетворюються у перекладацькі вміння під час тренувального застосування системного й комплексного лінгвокраїнознавчого коментаря, семантизації національно-культурних складників слова. Лінгвокраїнознавчий аналіз слова як єдності лексеми та лексичного поняття, виокремлення семантичних долей одиниць мови, робота з еквівалентними та безеквівалентними словами дозволяють професійно інтерпретувати та перекладати тексти соціокультурної тематики.

Що стосується лінгвокраїнознавчого навантаження афоризмів, сучасна лінгвокультурологія вважає, що основними функціями таких одиниць є кумулятивна (зберігання народного досвіду) і директивна (допомога, поради, підказки в певних ситуаціях) [Верещагин, Костомаров 1990; Владимирова 2010].

Оскільки комунікація здійснюється не тільки лінгвістичними засобами, величезне значення має знайомство з національною обумовленістю невербальних мов, засвоєнням шару соматичних висловлень (*ерозить кулаком, клевать носом, опустить глаза, хлопать в ладоши, пожимать плечами*).

Виклад основного матеріалу. Фразеологізми є еталонами та стереотипами менталітету народу, які виконують роль культурних знаків [Телия 1996]. Лінгвокраїнознавча цінність фразеологізмів, за спостереженнями провідних фахівців у галузі лінгвокультурології [Верещагин, Костомаров 1990; Ушакова 2015], формується відповідно до трьох основних тенденцій. По-перше, вони відображають національну культуру комплексно, всіма своїми елементами: *красный угол, приложить руку*. По-друге, фразеологізми передають культурознавчу інформацію одиницями свого складу, більшість таких одиниць є *безеквівалентними* (*аршин* проглотил, *коломенская верста, тёртый калач, семи пядей* во лбу, лезть на *рожон*, *косая сажень* в плечах). По-третє, фразеологізми відображають культуру мови, що вивчається, своїми *прототипами*. Прототипи російських фразеологізмів, на думку Є. Верещагіна і В. Костомарова, можуть розповісти про традиційну російську грамотність (*не знать ни аза, с красной строки*); про дитячі ігри (*играть в прятки, в кошки-мышки*); про грошову систему (*за длинным рублём, гроша ломаного не стоит*); про традиційне лікування (*заговаривать зубы, выжигать калёным железом*); про типічну російську флору (*заблудиться в трёх соснах*) і фауну (*как с гуся вода, волком выть, делить шкуру неубитого медведя, как курица лапой*) [Верещагин, Костомаров 1990].

Відомості про життя народу, традиційне знаряддя виробництва, домашні та трудові обов'язки, зовнішній вигляд можна отримати, аналізуючи прототипи фразеологізмів *пятое колесо в телеге*,

выносит сор из избы, грести лопатой, вилами по воде писано, ни кола ни двора, стричь всех под одну гребёнку).

Фразеологізми містять імена (куда Макар те- лят не гонял, по Сеньке и шапка); символіку кольору (черный день, света белого не видит, голубая кровь, ради красного словца), факти російської історії (Мамаево побоище, вольный казак, без царя в голове, бить челом).

Мовні звороти із російського фольклору також перетворилися на фразеологізми (на все четыре стороны, ни жив ни мёртв, за тридцать земель, провалиться сквозь землю, по щучьему велению).

Із творів російської літератури прийшли фразеологізми человек в футляре; лёгкость в мыслях необыкновенная; остаться у разбитого корыта; тройка, семерка, туз.

Про зв'язки російської культури з європейською, зокрема з античною, свідчать фразеологізми яблоко раздора, Сизифов труд, олимпийское спокойствие, кануть в Лету.

Біблійні фразеологізми (нести свой крест, Содом и Гоморра, умывают руки, избивение младенцев, Вавилонское столпотворение) демонструють вплив християнства на формування національно-культурних поведінкових та аксіологічних стереотипів.

Слова та словосполучення, що пов'язані з тваринами, називають зооморфними образами. В усіх мовах світу зооморфізми містять багатий лінгвокультурологічний матеріал, що становить частину національної мовної свідомості. Такі образні вислови ґрунтуються на сприйнятті тієї чи іншої тварини в національній культурі. Наприклад, вівця у багатьох народів є символом боязкості, лагідності, неорганізованості: сбивается в кучу; разбредается как овцы; дрожат как овечий хвост. Кішка є символом домашнього добробуту, затишку. Але вона гуляє сама по собі, іноді може ластиться (как кошка), а іноді й коготки показывает.

Зрозумілими (хоч іноді й несправедливими) є фразеологізми, основою яких є порівняння: хитрый как лиса, трусливый как заяц, грязный как свинья, упрямый как осёл, неуклюжий как медведь, трещит как сорока.

Наявну в російській мові групу фразеологізмів зі значенням «розум», складають одиниці, що характеризують розумну та кмітливую людину: голова на плечах (у кого), имеет голову на плечах, с головой (кто), ума палата (у кого), семи пядей во лбу (кто), будь хоть семи пядей во лбу, быть на голову выше (кого), набираться / набраться ума-разума, с умом, браться / взяться за ум, схватывает на лету (что) [Яранцев, Горбачева 1985].

Саме ця група фразеологізмів є найуживанішою в типових ситуаціях навчання, оцінювання навчальної діяльності, з якими стикаються студенти. Уважаємо, що основним смисловим навантаженням таких фразеологізмів є саме оцінювання, тому доречно назвати цю групу аксіологічними фразеологізмами.

Комунікативні потреби студентів спричинили необхідність доповнення цієї групи фразеологізма-

ми, що можуть використовуватись у типових навчально-пізнавальних контекстах: голова идет кругом, вылетело из головы, на свежую голову, ни в зуб ногой, не падай духом, не вешай нос, дурака валяют, не разгибать спины, не уметь двух слов связать, звезд с неба не хватать [Минакова, 2005] і т. п.

Отже, систематизація фразеологічних одиниць за семантично-етимологічним принципом дозволяє виділити такі групи: біблійні, міфологічні, етнічно-побутові, зооморфні, фольклорні, літературні, колористичні, аксіологічні.

Основним методичним прийомом є лінгвокраїнознавче коментування змісту фразеологічних одиниць, яке має ґрунтуватися на теоретичному роз'ясненні лінгвістичної природи фразеологічних одиниць.

Формуванню комплексної культурологічної компетентності, активізації навчального процесу сприяє використання сучасних комп'ютерних технологій, зокрема, створення електронних презентацій для візуалізації лінгвістичного матеріалу, що вивчається. Повністю створити навчальний курс в електронній та інтерактивній формі дозволяють можливості, що надають технології дистанційного навчання, зокрема платформа Moodle.

Методично обґрунтованою вважаємо розробку обов'язкового елемента програми – сценарію дистанційного курсу. У такому сценарії відображені основні етапи навчання, види навчальної діяльності, терміни її виконання.

Курс складається з 2 змістових частин і закінчується заліковою роботою. Теоретичний матеріал, практичні завдання, методичне забезпечення, питання для самоперевірки студенти отримують зі сторінок сайту курсу відповідно до його структури та методичних рекомендацій до його окремих елементів. Курс містить 6 лекцій, 12 практичних завдань, 2 тести до змістових частин і залікову роботу.

Лекційний матеріал вивчається самостійно. Наприкінці кожної лекції надається перелік питань для самоперевірки, які також необхідно самостійно опрацювати.

Практичні завдання та залікову роботу студенти мають надіслати на перевірку викладачеві протягом 7 днів після отримання завдання. Відповідь з оцінкою та коментарями до виконаної роботи студенти отримують протягом 5 днів.

Роз'яснення поточних теоретичних питань і практичних завдань здійснюється на постійно активному форумі. Наприкінці курсу проводиться online консультація в режимі «Чат» або «Відеоконференція» для підготовки до залікової роботи.

Для студентів, які бажають підвищити свою оцінку, у кінці курсу буде відкритий доступ до індивідуального додаткового завдання, що треба надіслати викладачеві в зазначений термін.

Студенти, які не виконали практичні завдання до вказаного часу, мають звернутися до викладача під час індивідуальної консультації. Індивідуальні консультації в режимі «Чат» протягом семестру вони отримують щотижнево в певний час.

Висновки. Курс лінгвокраїнознавства розставляє необхідні акценти в усвідомленні студентами-філологами всієї багатоплановості та національно-культурної зумовленості перекладацького процесу. Підсумковими викладацькими та перекладацькими вміннями є структурування, компресія та виділення смислових віх у проектних текстах, лінгвокраїнознавче коментування одиниць різних рівнів мови, спрямоване на роз'яснення позатекстових явищ. Важливу роль у формуванні культурологічних уявлень відіграють можливості мультимедійних ком-

п'ютерних програм, зокрема дистанційних курсів.

Вивчення лінгвокраїнознавства дає можливість зрозуміти, що в одиницях різних рівнів мови міститься інформація про побут народу, його традиції, культурні й аксіологічні концепти, для чого використовуються назви предметів побуту, імена людей, а також назви рослин, тварин і птахів, що існують у кліматичних умовах країни, мова якої вивчається. Це показові приклади для того, щоб майбутні філологи могли усвідомити, що слово є джерелом національно-культурної інформації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. Методическое руководство. 4-е изд., перераб. и доп. Москва: Русский язык, 1990. 246 с.
2. Минакова Е.Е. Современная русская идиоматика: учебное пособие для иностранцев, изучающих русский язык. Москва: Русский язык. Курсы, 2005. 136 с.
3. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. Москва: Школа «Языки русской культуры», 1996. 288 с.
4. Терлак З.М., Сербенская А.А. Украинский язык для начинающих. Львов: Свит, 1992. 240 с.
5. Ушакова Н.І. Лінгвокогнітивні засади методики формування іншомовної лінгвокультурної компетентності. *Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти. Міжпредметні зв'язки. Наукові дослідження. Досвід. Пошуки.* Зб. наук. праць. Вип. 27. Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2015. С. 117–127.
6. Яранцев Р.И., Горбачева И.И. Сборник упражнений по русской фразеологии. Москва: МГУ, 1985. 96 с.

REFERENCES

1. Vereshchagin E.M., Kostomarov V.G. (1990) Yazyk i kultura: Lingvostranovedenie v prepodavanii russkogo yazyka kak inostrannogo. Metodicheskoe rukovodstvo. [*Language and culture: Linguistic and cultural studies in the teaching of Russian as a foreign language*] Moskva: Russkiy yazyk. 246 s. [in Russian].
2. Minakova E.E. (2005) Sovremennaya russkaya idiomatika: uchebnoe posobie dlya inostrantsev, izuchayushhih russkiy yazyk [*Modern Russian Idioms: A Study Guide for Foreigners Studying the Russian Language*]. Moskva: Russkiy yazyk. Kursy. 136 s. [in Russian].
3. Teliya V.N. (1996) Russkaya frazeologiya. Semanticheskii, pragmaticheskii i lingvokulturologicheskii aspekti [*Russian phraseology. Semantic, pragmatic and linguocultural aspects*]. Moskva: Shkola «Yazyki russkoy kulturyi». 288 s. [in Russian].
4. Terlak Z.M., Serbenskaya A.A. (1992) Ukrainskiy yazyk dlya nachinayushhikh. [*Ukrainian for beginners*] Lvov: Svit. 240 s. [in Russian and Ukrainian].
5. Ushakova N.I. (2015) Linhvokohnityvni zasady metodyky formuvannya inshomovnoi linhvokulturnoi kompetentnosti [*Linguocognitive principles of methods of formation of foreign language linguocultural competence*] *Vykladannya mov u vyshchikh navchalnykh zakladakh osvity. Mizhpredmetni vzvzky. Naukovi doslidzhennia. Dosvid. Poshuky.* Zb. nauk. prats. Vyp. 27. Kharkiv: KhNU im. V.N. Karazina. S. 117–127 [in Ukrainian].
6. Yarantsev R.I., Gorbacheva I.I. (1985) Sbornik uprazhneniy po russkoy frazeologii [*Collection of exercises in Russian phraseology*]. Moskva: MGU. 96 s. [in Russian].

PHRASEOLOGY IN THE COURSE OF «LINGUISTIC AREA STUDIES» FOR FOREIGN STUDENTS, STUDYING PHILOLOGY

Abstract. The article is dedicated to the place and tasks of the Language and Culture course, in particular the theme “national and cultural semantics of phraseological units”, in the system of forming foreign students-philologists’ abilities of cross-cultural communication that determines the *actuality* of the investigation. The *aim* of the article is systematization of conceptual culturological potential of phraseology layer of language units. Consideration of linguistic principles and methodical features of qualification and interpretation of national and cultural constituent of semantics of units of all levels of language (word, word-combination, sentence, text) forms the *tasks* of the article. The *system analysis* of the modern state of scientific-methodical development of the problem of organization of effective teaching inophones of philological specialties that get qualification of teacher or translator has been discovered. The detailed *analysis* of structure of meaning of language units allowed to find out, what national and cultural information can be withdrawn because of application to their interpretation of *Language and Culture approach*, especially *methodology* of Language and Culture commenting. At the level of word, the cultural potential of anthroponyms has been analyzed. At the level of sentence, the basic functions of aphorisms are determined (directive, cumulative). The main attention in this article is spared to research of national and cultural semantics of phraseological units, problems of teaching foreign students to analyze and adequately interpret such units. The *basic results* of scientific research are systematization of phraseological units according to semantic-etymological

(biblical, mythological, ethnic-domestic, zoomorphic, coloristic, axiological) principle, description of scientific-methodical principles of development and description of structure and methodology of organization of the Language and Culture distance course.

Keywords: distance Language and Culture course, foreign students-philologists, national and cultural semantics, phraseological units.

© Ушакова Н., 2020 р.

Наталя Ушакова – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри мовної підготовки 1 Навчально-наукового інституту міжнародної освіти Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, Харків, Україна; <http://orcid.org/0000-0003-4917-7934>.

Natalia Ushakova – Doctor of Pedagogy, Full Professor, Head of the Language Training Department 1, Institute of International Education for Study and Research, V.N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine: <http://orcid.org/0000-0003-4917-7934>.